

A Széchényi Könyvtár gyarapodása 1848—1856

SOMKUTI GABRIELLA

Már két éve működött a Széchényi Könyvtár mai, Nemzeti Múzeum-beli épületében, amikor a folyamatos gyarapítás rögzítésére megkezdtek az első növedéknapló vezetését. Az első bejegyzés 1848. január 6-án *Oroszhegyi Jós*a orvos ajándékának beírása, *Mátray* Gábor akkori könyvtárőr kezeírásával.¹ Ettől kezdve a napló híven tükrözi a könyvtár gyarapodását, valamennyi kiadványfajta és beszerzési forrás tekintetében. (Kivéve a Széchényi Lajos-féle alapítványból vásárolt műveket.) Csak 1876-ban vált ketté a nyomtatványok és a kéziratok naplózása s még később az egyes különgyűjtemények (pl. Hírlaptár) anyagának nyilvántartása.

A növedéknapló első kötete az 1848—1856-os éveket öleli fel. A nemzet életének e forradalmi korszaka, majd az elnyomás első évei természetesen nem kedvezhettek a nyugodt könyvtári munkának. 1848/49-ben a könyvtár másfél évig zárva tartotta kapuit, negyvenkilenc nyarán osztrák katonaság táborhelyéül szolgált a Múzeum előtti tér, sőt a belső udvarok és folyosók is. A hadi események miatt megszakadt a kapcsolat az ország más részeivel. Rövid idő alatt többször is változott a közigazgatás rendszere és ügymenete s ez természetesen kihatással volt a kötelezpéldány-szolgáltatásra is. Fellendült, majd lehanyatlott a könyv- és folyóirattermés, csökkent, majd újra nőtt a hazafias tettek számító ajándékozás. Mindez tükröződik a naplóban is, ahol éppen e sok változás ad alkalmat az előző, ill. a következő idők ismeretének megközelítésére, rögzítve ugyanakkor az adott korszak jellemzőit és meghatározóit.

A gyarapodásban első helyen áll — úgy számszerűségében, mint funkciójában — a kötelezpéldány szolgáltatás. Ismeretes, hogy a nyomdák kötelezpéldány szolgáltatásaira már kezdettől fogva mennyi panasz volt,² s ezek 1848 után még csak fokozódtak. Az év elején még érvényben volt rendelkezés szerint a nyomdák kötelesek voltak minden nyomtatványból 5 példányt beszolgáltatni, melyek a kerületi tanulmányi igazgatók útján jutottak el a Helytartótanácsához, a bécsi udvari Kancelláriához, a Széchényi, az Egyetemi és az Akadémiai könyvtárhoz. Az 1848-as XVIII. t. c. csak két kötelezpéldányt írt elő: a „helybeli hatóságnak”³ átandandó két példányból az egyik a hatósága, a másik a „nemzeti múzeumé”.³

1848. március 14-ig a kilenc tankerület közül ötből érkezett a budai könyvvizsgáló hivatalon keresztül kötelezpéldány a könyvtárba. (A budai, győri, kassai, nagyvárad és pozsonyi kerületből.) Néhány helybeli nyomda nem a budai tan-

kerület útján, hanem közvetlenül küldte anyagát, így *Landerer—Heckenast, Trattner—Károlyi és Beimel* József. Természetesen az ő nyomtatványaik is a könyvvizsgáló hivatalon keresztül érkeztek. A forradalom elsöpri a cenzúrát a budai könyvvizsgáló hivatallal együtt, de felborul vele a szervezethez is. Csak két hónap elteltével naplózzák be a budai és a zágrábi tankerület most már közvetlenül küldött kötelespéldányait. Később közvetlenül a könyvtárnak szolgáltatott be a budai egyetemi nyomda és *Szilády* Károly nyomdája Kecskemétről. Június 4-én találjuk első nyomát annak, hogy az újonnan megalakult kormány vallás és közoktatási minisztériuma feladatának érzi a nemzet könyvtárának gyarapítását. *Eötvös* József miniszter hivatalából *Gabányi* Sándor szatmármegyei alispán személyesen hozta el „mint kötelezett nyomtatványt” az 1847/48. évi országgyűlés Nagykárolyban nyomtatott törvénycikkeit.⁴ A továbbiakban a kötelespéldányok a minisztériumon keresztül érkeznek, különféle hazai nyomdák-ból, a hadi események miatt csak szórványosan (Pest, Esztergom, Kecskemét, Székesfehérvár, Magyaróvár, Szokolca, Sárospatak, Szabadka nyomdáiból.) A nemzeti kormány más módon is jelét adta annak, hogy a forradalmi változásokat dokumentáló nyomtatványokat az utókor számára a nemzet könyvtárában kívánja megőriztetni. Október 6-án a Nemzeti Múzeum igazgatója, *Kubinyi* Ágoston „felsőbb rendeletnél fogva” átvette a könyvtár részére a legfrissebb hivatalos nyomtatványokat (országgyűlési iratokat, a felsőház rendszabályait és egyéb, minisztériumok által kiadott iratokat). Egy más alkalommal maga a miniszterelnök rendeletéből vitte be a könyvtárba *Mack* József főhadnagy a legújabb honvédségi kézikönyvet.⁵ November folyamán átvizsgálták a volt budai könyvvizsgáló hivatal helyiségeit s az ott talált nyomtatványokat bevitték a nemzeti könyvtárba. (Ezt az anyagot november 15—23. között naplózták be 195 tételben. A győri, kassai, pozsonyi és zágrábi tankerületekből, valamint budai, ill. pesti nyomdák-ból származtak.)

Az így begyűlt anyag, mely ugyan 1039 darabot tett ki, de belőle kb. 800 db volt a kisnyomtatványok, ill. egyleveles nyomtatványok száma, nem reprezentálta a szabad sajtó első évének nyomdai termését. Nem is reprezentálhatta, mivel zömükben még 1847-es megjelenésűek voltak, sőt akadt köztük még régebbi is. (Pl. a megszűnt budai könyvvizsgáló hivatalban találtak között.) 1848-as kiadású viszonylag igen kevés volt köztük, s így joggal állapíthatta meg Mátray Gábor: „Sajnosan kellett e lefolyt évben, a magyar szabadság élvezetére, és a haza anyagi és szellemi emelhetésére csaknem korlátlan utak s módok megnyílása idején tapasztalnunk, hogy a kiadók és nyomdászok nem tarták magukat többé kötelezetteknek az újabban megjelent nyomtatványokat a múzeum számára beküldeni; minél fogva intézetünk részére a hírlapok és kötelezettségi példányokból majd semmi sem küldetett be.”⁶ A „majd semmi sem” teljes egészében igaz volt az 1848-as hírlapok és folyóiratok esetében, — ezekből csak előző éviiek érkeztek — a könyvek és egyéb kiadványok esetében közel járt az igazsághoz.

1849 első felében a hadi események következtében egyáltalán nem érkeztek kötelespéldányok. Csak június végén küldött néhány művet az Egyetemi Nyomda, s július első napjaiban érkeztek küldemények a szarvasi, az aradi és a kecskeméti nyomdából. A vidékről jött anyag most már csaknem kivétel nélkül a szabadságharc eseményeivel összefüggő kisnyomtatvány volt. A nemzeti kormány utolsó intézkedése a köteles példányok tárgyában az 1848-as sajtótörvény végrehajtási utasításának megjelentetése a *Közlöny* június 22-i számában, megvalósítására

azonban már nem került sor. Az utasítás bevezetője újra hangsúlyozta, hogy „... e törvénynek teljesítése ... elmulasztatott” s Kubinyi Ágoston igazgató újabb jelentése szerint „... a jelen évben és a kath. iskolai lapon kívül sem könyv, sem hírlap nem küldetett, s még folyvást nem küldetik a nemzet emez intézetéhez...” — az ezt követő szigorú rendelkezések azonban már csak papíron maradtak.⁷ November 10-én már *Geringer* Károly, Magyarország polgári ügyeinek meghatalmazott cs. és k. teljhatalmú biztosa intézett körlevelet a főispánokhoz, hogy a területükhöz tartozó nyomdák a náluk megjelent nyomtatványokból egy-egy példányt a nemzeti múzeumhoz szolgáltatassanak be.⁸ Az új rend dokumentumainak műzeális megőrzéséről *Geringer* is sietett gondoskodni: november 17-én beküldte *Magyarország ideiglenes közigazgatási rendzeit*, később pedig rendszeresen érkezett hivatalából a könyvtár részére a kormány hivatalos közlönye.⁹ Az év utolsó hónapjában a nagyobb budapesti nyomdák szolgáltatottak be kötelespéldányokat. Az ily módon összegyűlt 105 db — valamennyi nyomtatványfajtat egybeszámolva, öt pesti és három vidéki nyomdából, bizony elég sovány eredmény.

Az ötvenes években lassú javulás indult s ez részben a múzeum aktivitásának volt köszönhető. 1851 áprilisában jelent meg a *Pesti Napló*-ban Kubinyi Ágoston felhívása a hazai nyomdákhoz, melyben *Geringer* által felhatalmazva, hivatalosan felszólította a nyomdákat, hogy minden termékükből egy példányt a nemzeti múzeumhoz szolgáltatassanak be 1848-ig visszamenőleg — amennyiben ezt annak idején elmulasztották — és a jövőben is folyamatosan.¹⁰ Ugyanezen év júniusában a kerületi kormányhatóságoknak kiadott rendelkezés intézkedett hivatalosan a kötelespéldányok folyamatos beszolgáltatásának ideiglenes életbelépéséről.¹¹ A könyvtár is megkísérelte a hiányok felmérését: 1851 tavaszán lista készült azokról a nyomtatványokról, amelyek 1848 és 1851 április között nem kerültek be a múzeum könyvtárába. A jegyzék természetesen nem lehetett teljes, hiszen nem állt rendelkezésre olyan forrás, aminek alapján össze lehetett volna állítani. Mátray Gábor könyvtárőr, mint írja, csak saját emlékezetére támaszkodott. A felsorolt 52 tétel így is tanulságos, hiszen még az Egyetemi Nyomda is szerepel többek között az *Akadémiai Értesítő* 1848—1851-i évfolyamaival. Másrészt viszont Mátray Gábor megállapításai sem mindig helytállóak. Az *Eisenfels*-féle nyomdáról pl. az írta, hogy még soha nem küldött kötelespéldányt, holott az előző évben ő maga naplózta be azokat a tételeket, melyeket itt mint hiányokat jelölt meg. A pesti nyomdákrol is azt állította, hogy a képekből, zeneművekből, térképekből „... a’ Múzeumnak még soha sem küldöttek legkisebbet is”, holott egyedül 1850-ben 4 könyomda küldött kötelespéldányt (*Walzel*, *Tyroler*, *Frank*, *Engerth*). Még a példának idézett *Barabás* Miklós-féle metszet is, melyet a *Walzel*-nyomda adott ki és *La Grange* énekesnőt ábrázolta, nem valószínűsíti hiány, hiszen félévvel ezelőtt mint kötelespéldányt ezt is bevételezte Mátray a naplóban.¹² E kivételek ellenére azonban tény, hogy a beszolgáltatás terén sok mulasztás történt, — a könyvtár viszont még nem volt abban a helyzetben, hogy pontosan felmérhette volna hiányait.

A *Pesti Napló*-ban közölt felhívásnak volt némi eredménye. Az év második felében több vidéki nyomda elküldte legújabb kiadványainak jegyzékét, ill. mellékelte magukat a nyomtatványokat is (Komárom, Eger, Miskolc). A pestkerületi főispán a kerületéhez tartozó nyomdáktól begyűjtött anyagot továbbította a könyvtárnak. Ellenben Arad, Debrecen, Eperjes, Győr, Kassa, Sopron, Szeged

és Temesvár nyomdáiból semmi sem érkezett az év folyamán — jelentette Mátray Gábor 1852. január 1-én Kubinyi Ágostonnak. Nem szolgáltatott be a budai *Bagó—Gyurián*-féle nyomda sem. Mátray ekkor javasolta, hogy a nyomdák és a könyvtár közé a helybeli hatóságot iktassák be közvetítőnek, amelynek feladata lenne hivatalos úton begyűjteni a nyomtatványokat és ezeket havonta vagy negyedévenként továbbítani a könyvtárnak.¹³ A javaslatból nem lett semmi, de 1852-ben mindenesetre sikerült tovább aktivizálni a nyomdákat: a beszolgáltató nyomdák száma 1848—1856 között ebben évben volt a legmagasabb. (11 fővárosi és 32 vidéki nyomda).

1852 májusában végre megjelent az új osztrák sajtótörvény, a *Presseordnung*, amely azonban a nemzeti könyvtár szempontjából nem sok jót hozott, és forrása lett az elkövetkező évek zűrzavaros állapotának.¹⁴ A rendtartás 4. paragrafusa úgy intézkedett, hogy a nyomdák kötelesek minden nyomtatványból egy példányt a belügyminisztériumnak, egyet a rendőri hatóságnak, egyet a bécsi udvari könyvtárnak és „... egyet azon egyetemi vagy országos könyvtárnak átnyújtani, mely különös hirdetvény által ... ezen kötelespéldány átvételére jogosítottnak nyilvánítottatik.” E negyedik példány átvételére a Helytartóság budai osztálya 1852 október 11-én az Egyetemi Könyvtárat jelölte ki, ami ellen a Nemzeti Múzeum felszólalt, de elutasították. Kubinyi Ágoston ismételt tiltakozásainak csak annyi eredménye lett, hogy 1854. május 24-én elrendelték, hogy a rendőri hatóságokhoz beszolgáltatott cenzúra-példányok, az ún. „próbanyomtatványok” közül azokat, amelyekre a rendőrségnek már nincs szüksége, a Nemzeti Múzeumnak, ill. az Egyetemi Könyvtárnak adják át.¹⁵ Ugyanebben az évben 1855. március 17-én újabb leirat érkezett, mely felhívta a Múzeum figyelmét, hogy a köteles példányok ügyében a próbanyomtatványokról hozott intézkedésen kívül egyéb kiigazítást nem tehetnek s a Múzeum a nyomdaktól nem kérhet mást, mint amit a *Presseordnung* előír, — hacsak nincs erről valami külön megegyezés a nyomda és a Múzeum között.¹⁶

A múzeum könyvtárát tehát a hazai viszonyokat és az intézmény eredeti rendeltetését nem ismerő — vagy semmibevevő — osztrák bürokrácia a kötelespéldányok elvételével létalapjától fosztotta meg. Szerencsére azonban a gyakorlat másként alakult, sőt magának a rendeletnek a helyi hatóság által való értelmezése is változó volt. Legalábbis erről tanúskodik Mátraynak egy feljegyzése, aki tévedésnek minősítette azt a tényt, hogy az 1852-es *Sajtórendtartás* a Múzeum könyvtáráról nem rendelkezett s hivatkozott a Helytartóság budai osztályának főhivatalnokaira, akik „... a’ nevezett sajtórend megjelenté után úgy nyilatkoztak, miszerint e’ Sajtórend által a’ Múzeumi könyvtárnak küldendő példányokat illető régi kötelezettség nincs eltörülve, sőt feltehető, hogy részint a’ Múzeumi könyvtár rendeltetése nemzeti literatúránk szüleményei tekintetéből, részint az innen folyó hazafiságos méltányosság elég ösztönzőül szolgál mindenkinek a’ megjelenendő nyomtatványok beküldésére.”¹⁷ Ami végeredményében azt jelentette, hogy 1852 végétől a múzeumi köteles példányok beérkezését csupán a szokásjog és egy erkölcsi kötelezettség, a magyarországi nyomdák hazafias buzgalma volt hivatva biztosítani. A statisztika azt bizonyítja, hogy a buzgalom legalább olyan jól — vagy rosszul — működött, mint a törvényes kényszer. A kötelespéldányból származó gyarapodás az 1850, ill. 1851-es év négy, ill. hatszázas számával szemben 1852-ben felugrott 885 db-ra (az 1851-ben indított akció eredményeképpen) a következő két évben viszont 489, ill. 532 darabot tett ki. Az

1855-ös év ötödfélszáz, az 1856-os esztendő 632 darabjával szintén nem mutat lényeges változást.¹⁸ Ha viszont azt nézzük, hogy ezekben az években a magyarországi könyvkiadás már kétszeresére nőtt az 1848 előttié — 1855-ben 674 darabot tett ki csak a kiadott magyar könyvek száma¹⁹ — akkor a kisnyomtatványokkal, metszetekkel, egyleveles nyomtatványokkal együtt a fenti szám nem éppen vigasztaló képet nyújt. Az 1848-as év 1039-es számához mérten is nagy a visszaesés. (Ha a könyvnek számítható, tehát a 40 lap fölötti nyomtatványok számát vizsgáljuk a kötelespéldány szolgáltatásból származó teljes anyaghoz viszonyítva, azt kb. 40 százalékosnak találjuk.)

Ami a próbanyomtatványok rendőrségi példányairól szóló rendelkezést illeti, Mátray Gábor ezt később így értékelte: „Ennek volt is némely eredménye, de csak egy két rendőrhivataltól, s többnyire összezilált, s írkált, szennyes és mocskos, elrongyolt, s hiányos példányok birtokába jutott intézetünk.”²⁰ 1854 július 20-án naplózták be a pozsonyi rendőrigazgatóság első küldeményét, 116 darabot, melyek az előző két évben kerültek a rendőrségre. Ezt követően decemberben a komáromi rendőrigazgatóság küldött két művet, a továbbiakban már csak a pesti kerülettől érkeztek cenzúrai példányok, 1855–56-ban összesen nyolc alkalommal. (Mintegy másfélezer leszámolt darab és négy számolatlan csomó.) Mindez jelentősen növelte a kötelespéldány szolgáltatásból eredő példányszámot, tartalmában ugyanakkor nem sokat ért, részben a próbanyomtatványok fentemlített rossz állapota, részben amiatt, hogy éppen a közeli fővárosi nyomdák termékeiből párhuzamosan kerültek be a kiadványok. Egy pozitívuma azonban volt a rendőrségi példányok érkezésének: jelentősebb számban kerültek be a könyvtárba olyan kiadványfajták, amelyeknek beküldését maguk a nyomdák elhanyagolták, pl. zeneművek és metszetek. 1855/56-ban mintegy 65 zenemű és 180 metszet érkezett ezen az úton a könyvtárba.

A kötelespéldány szolgáltatásban a nyomdákrol az 1850-es évek elejéről a következő kép bontakozik ki: 1850-ben már 13 fővárosi és 5 vidéki nyomda, 1851-ben 10 fővárosi és 13 vidéki, 1852-ben 11 fővárosi, 32 vidéki, 1853-ban 9 fővárosi, 18 vidéki, 1854-ben 10 fővárosi, 13 vidéki nyomda küldött a múzeumnak köteles példányokat. A beszolgáltató nyomdák száma tehát 1852-ben a legmagasabb — 43 — de még ez is messze elmarad az üzemben levő nyomdák számától. (Ez a szám 1850-ben kb. 75-re volt tehető, bár közülük nem egy vidéki nyomdának alig volt számottevő könyvszerű kiadványa.²¹) Az 1855/56-os években együttesen 9 fővárosi és 14 vidéki nyomda szerepelt a küldők listáján. Az új politikai rend, amely szerint Erdélyt és Horvátországot elválasztották Magyarországtól és felállították a különálló Szerb Vajdaságot, azt eredményezte, hogy ezekről a területekről a kötelespéldány szolgáltatás megszűnt. Az erdélyi, délvidéki és horvátországi nyomdák termékeit tehát hiába keressük a beküldött nyomtatványok között. (Kivétel Temesvár, ahonnan érkeztek köteles példányok. Nagyvárad közigazgatásilag nem tartozott Erdélyhez, de csak egyszer küldött nyomtatványokat.) Az viszont már a nyomdák nemtörődömségét mutatja, hogy 1850–56 között pl. a Debreceni Városi Nyomda egyetlenegyszer küldött köteles példányokat, melyek között csak 5 db volt a 30 lapon felüli. (1850–1854 között kiadványainak száma 30 volt, nem számítva a kisnyomtatványokat.)²² Ugyancsak egyszer érkezett köteles példány 1850–1856 között Győrből, Kassáról, Nagyszombatból. Annak illusztrálására, hogy egyes vidéki nyomdák termése hogyan viszonyult a beküldött anyaghoz, álljon itt Szombathely példája. Az itteni

Bertalanffy-nyomda 1850—1856 között megjelent kiadványainak száma 64 volt, ebből a 40 lap fölöttiek száma 17. Kötelespéldányt ez idő alatt kétszer küldött, 1852-ben és 1856-ban, mindössze ötöt s ebből is három olyan, ami nem szerepel abban a bibliográfiában, ahonnan a fenti adatot idéztük.²³ A nagyobb városok közül egyáltalán nem küldött Sopron.

A legszorgalmasabban beszolgáltató vidéki nyomda annak az özv. *Számmer* Pálnénak székesfehérvári nyomdája volt, aki a 12 pont kinyomtatásért 1850-ben hat hónapig volt a Neugebäude foglya. Nyomdája 1850—1856 között minden évben küldött köteles példányokat.²⁴ A beszolgáltatás gyakoriságában, ill. rendszerességében ezután az egyházi nyomdák következnek: *Sárospatak*, *Pápa*, *Eger*, *Esztergom*. Szorgalmas küldők voltak *Szilády* Károly Kecskemétről, *Plessel* Lipót Vácraól, *Grünn* János Szegedről, *Ramasetter* Károly Veszprémből. *Szilády* Károly 1856-ban külön levélben fordult a múzeumhoz és „hazafias ajánlatot” tett nyomtatványainak küldésére.²⁵ Ezek a rendszeres küldők önként és közvetlenül küldték kiadványaikat a nemzeti múzeumnak, míg pl. a debreceni és a nagyszombati nyomda egy-egy beszolgáltatása hatósági úton, a polgármester, ill. a főispán útján történt.

A főváros kilenc nyomdája rendszeresen küldött kötelespéldányokat, természetesen ők sem hézagtanul: *Landerer*—*Heckenast*, *Trattner*—*Károlyi*, *Beimel*—*Kozma*, *Eisenfels*—*Emich*, *Lukács* (a későbbi *Herz*), *Müller*, *Bucsánszky*, *Bagó*—*Gyurián* és az *Egyetemi Nyomda*. (Utóbbi azonban 1850—1851-ben nem jelentkezett.) Amelyik évben kilencnél több fővárosi nyomda szerepel a küldők listáján, ott könyvadat tulajdonosokról van szó: *Tyroler*, *Walzel*, *Frank*, *Engel*—*Mandello* műhelyeiről.

A kötelespéldány szolgáltatásból eredő gyarapodás mellett számszerűségében csaknem azonos súllyal szerepel az ajándékozás. Bár nagyobb adomány, ill. hagyatéka ez idő alatt csak hat került be az állományba s ezek közül is csak *Batsányi* János könyvtára volt jelentős, ez is csak a tulajdonos személye miatt. Figyelemre méltóbb azonban az a 229 magánszemély, akik esetenként egy vagy több művel gazdagították a könyvtárat s cselekedetük társadalmi rugójául éppúgy szolgált a nemzeti öntudat, az általános művelődést szolgálni kívánó szándék, mint a jogos szerzői büszkeség.

A nagyobb ajándékok közül az első 1848-ban *Gallovích* Vince ügyvédé, aki magyar, német és latinnyelvű művekből álló 650 kötetes könyvtárát végrendeletileg hagyta a könyvtárra.²⁶ A következő évben *Szadler* József, a Múzeum Természettára órének özvegye ajándékozta férje kézirati hagyatékát, összesen 102 darabot a könyvtárnak.²⁷ *Rumy* Károly György örökösei 1851-ben 92 kéziratot és 55 nyomtatványt ajándékoztak a Rumy-hagyatékból. A kéziratok egy része németnyelvű és németországi egyetemek előadásainak jegyzeteit tartalmazza, a latinnyelvűek Rumy vegyes jegyzetei, kivonatai, másolatai. A nyomtatványok között kalendáriumok, sematizmusok és könyvkatalógusok vannak.²⁸ Az 1845-ben elhunyt *Batsányi* János 1121 kötetes könyvtára ugyancsak végrendeleti úton került be a könyvtárba 1852-ben.²⁹ Ugyanebben az évben *Bory* Miklósné, sz. báró *Helembach* Karolina, cs. k. tanácsos özvegye, ajándékozott 2029 kötetes „olasz, francia, magyar, német és szláv” nyelvű művekből álló gyűjteményt a könyvtárnak. Ez utóbbi gyűjteményről egy későbbi levelezésből kapunk némi képet. (A növekedéknapló ugyanis a nagyobb ajándékokat rendszerint csak sommásan jegyezte be.) *Bory* Miklósné néhány nappal az ajándék átadása után levelet írt Kubinyi

Ágostonnak, amelyben a gyűjteményben található duplumokat visszakérte. Többek között *Voltaire* összes műveinek kiadását 71 kötetben, *Lafontaine*, *Schiller*, *Kotzebue* műveit. Mátray Gábor írásbeli jelentése szerint azonban az adományban mindössze 5 db duplumot talált, mivel azonos művek különböző kiadásait nem tekinthette könyvtári értelemben duplumnak. (Lehet, hogy később mégis visszaadtak néhány művet, mert a naplóba bejegyzett 2029-es kötetszám javított és eredetileg 2058 kötet volt.) A gyűjtemény jellegzetes XVIII. századvégi, ill. századfordulói magánkönyvtár lehetett: felvilágosodáskori írók szerepeltek benne elsősorban, köztük magyarok is, pl. *Báróczi* művei.³⁰ 1854-ben *Petrich* András altábornok könyvei kerültek végrendelet útján a könyvtárba. A 135 darabból álló ajándék 118 kötet könyvet, 10 térképet, 2 kötet kéziratot és 5 metszetet foglalt magában. A könyvek a XVIII. század közepe és 1830 között megjelent német és francia művek voltak, a hadtudomány, a mérnöki tudományok, a történelem, a földrajz és a statisztika tárgyköréből. Akadt köztük néhány latin, ill. magyar nyelvű munka is.³¹

A forradalom kiadványainak a könyvtárba való bekerülésénél nagy szerepe volt az egyéni ajándékozóknak. 1848-ban tizennégyen ajándékoztak ilyen nyomtatványokat, közülük pl. *Bellaagh* József, Pest városának aljegyzője egymaga 59 rölapot és 9 kisnyomtatványt, *Gozsdu* Döme rendőrségi tisztviselő 42, Mészáros Károly ügyvéd 46 rölapot és 12 hirdetményt, *Engeszer* Mátyás, a Nemzeti Zenede tanára számos forradalmi kiadványt és rölapot. *Eischl* Ede, Székesfehérvár főjegyzője a kormánybiztos által küldte be a múzeumnak *Jellasics*nak a Dunántúlon kiosztott felszólításait és hirdetményeit. Mások, így pl. *Benczúr* János ügyvéd, *Birányi* Ákos hírlapíró, *Jakab* István helytartótanácsi, ill. belügyminiszteri hivatalnok saját forradalmi vonatkozású műveiket küldték be.³² Magyar Mihály könyvkereskedő 1850-ben ajándékozott forradalmi nyomtatványokat a könyvtárnak.

A testületek ajándékai között is akadtak forradalmi vonatkozásúak. Az egyetem harmadéves joghallgatói beküldték *Czáfolat* c. röpiratukat, a Honvédelmi Bizottmány novemberben a Múzeumnak ajándékozta Magyarország nagy fali térképét, mely 1769-ben készült és előbb a Helytartótanács gyűléstermének falát díszítette. Április 23-án vette át Kubinyi Ágoston a forradalmi Bécs ajándékát, a város tanácsának és ideiglenes polgári választmányának küldeményét: egy pergameenre írott német oklevelet és egy pajzsot, mely állítólag *Hunyadi* Mátyásé volt.³³

A mellékelt táblázatból kitűnik, hogy a foglalkozás szerint is ismert ajándékozők döntő többsége, 88,5 százaléka, az értelmiségi pályákról került ki. Ezen belül vezetnek a hivatali pályán működők, a jogászok és ügyvédek, az írók, szerkesztők és kiadók, majd a tanárok, papok, lelkészek következnek. A régi mecénás osztályok: az arisztokrácia és a birtokos nemesség azon része, mely nem működött hivatali pályán, ekkor már alig játszott szerepet.

Az ajándékozó írók közül ismertebbek *Bernát* Gáspár, *Bonyhai* Benjámín, *Boross* Mihály, *Császár* Ferenc, *Döbrentei* Gábor, *Kazinczy* Gábor, *Kempelen* Riza, *Kertbeny* Károly, *Kriza* János, *Nagy* Ignác, *Tóth* Kálmán, *Vahot* Imre. Kertbeny és Nagy Ignác kivételével valamennyien saját műveikből, vagy az általuk szerkesztett kiadványokból ajándoztak.

Az irodalomszervezők, publicisták, szerkesztők és kiadók közül említésre méltók *Horváth* Döme, *Somogyi* Károly, *Tomori* Anasztáz, *Török* János, *Zalka* Já-

nos — szintén saját, vagy általuk szerkesztett művekkel szerepelnek az ajándékozók listáján.

Az egykorú magyar tudományos élet számos képviselője is megkereste adományaival a nemzet könyvtárát. A polihisztor *Brassai Sámuel*, a régész *Érdy János*, a történész *Szilágyi Sándor*, a filozófus *Horváth Cyril*, a jogász *Virozsil Antal*, az orientalista *Repiczky János*, a klasszika filológus *Télly István*, a statisztikus *Fényes Elek*, a pedagógus *Majer István*, a természettudós *Hanák János*, a botanikus *Frivaldszky Imre* és *Kovács Gyula*, valamint *Pólya József* és *Tormay Károly* orvosdoktorok. Az ajándék itt is többnyire saját mű, de pl. Repiczky János török okleveleket ajándékozott. Az évtizedek óta Bécsben élő, felvidéki származású neves sebész, *Mojsisovics György* is elküldi két művét s érdekes az Amerikát megjárt *Pávai Vajna Elek* vegyész ajánéka, aki a *Függetlenségi Nyilatkozat* 1849-es, New York-i kiadását küldi el. *Majer István* pap-tanár kereste fel legtöbbször ajándékaival a könyvtárát: a hét év alatt hatszor. Saját művein kívül *Baróti Szabó Dávid*-, *Virág Benedek*- és *Aranka György*-kéziratoakat adományozott.

Zeneszerzők közül kilencen küldték be szerzeményeiket a könyvtárnak. *Egressy Béni* 1850-ben a Múzeumnak ajándékozta 33 nyomtatásban megjelent művét és *Dávid zoltáira* írt orgonaművének kéziratát. Még röviddel halála előtt is két ízben küldött nyomtatott szerzeményeiből újabb ajándékokat.³⁴ Az ajándékozók között találjuk *Füredi Mihályt*, a Nemzeti Színház énekesét magyar népdalgyűjteményével, *Bognár Ignácot*, a Nemzeti Színház karigazgatóját, *Simonffy Kálmánt*, a neves dalszerzőt és két népszerű csárdás- és nótaszerzőt: a cigányzenész *Döme Józsefet* s az ügyvéd *Travnyik Jánost*. Csárdással és toborzóval ajándékozza meg a könyvtárát *Egressy Sámuel* földbirtokos és nótaszerző, *Egressy Béni* rokona.

Fáncsy Lajos színművész színlapgyűjteményét *Pompéry János* publicista ajándékozta a könyvtárnak. A 14 kötetnyi, 1829—1844 közötti időkből származó színlapok a magyar színháztörténet fontos forrásai.³⁵

A gazdasági és politikai közélet néhány tevékeny résztvevőjének nevével is találkozunk. Még a szabadságharc alatt küldték el ajándékaikat *Kossuth* későbbi emigrációs társai: *Hajnik Pál*, a forradalmi Magyarország rendőrfőnöke és *Ivanka Zsigmond* 48-as képviselő. Előbbi művészettörténeti tárgyú, díszes kiállítású olasz és francia könyveket adományozott, utóbbi jóvoltából három RMK-val (debreceni, ill. bártfai kalendárium) és egy XVII. századi kézzel írt gyarapodott a könyvtár. Szerepel az ajándékozók között a reformkor két lelkes harcosa: *Bertha Sándor*, Széchényi bizalmasa és *Havas József*, Pest főbírája, valamint *Kemény Gábor*, a későbbi ipar- és kereskedelemügyi miniszter és *Korizmic László* mérnök, a *Gazdasági Lapok* szerkesztője. *Kubinyi Ferenc* politikai üldöztetésének megszűnése után már 1853-ban újra az ajándékozók között van. Adományaikkal reprezentálnak a hatalom új képviselői is: *Geringer*, a polgári ügyek teljhatalmú cs. biztosa brassói nyomtatványokat, *Jellasics horvát bán* horvát vonatkozású kisnyomtatványt küld.

Az egyházi férfiak rendszerint saját műveiket küldték be, legtöbbször prédikációs gyűjteményeket. Ismertebbek közülük *Lonovics József* a szabadságharc után börtönt szenvedett egri, ill. kalocsai érsek, *Simor János* a későbbi hercegprímás, *Grynaeus Alajos* és *Lopussny Ferenc* kanonokok, a pesti egyetem hittudományi karának tanárai.

Az arisztokráciának már többnyire csak azon tagjai ajándékoztak, akik közéleti, művészeti, vagy tudományos vonalon tevékenykedtek, így pl. gr. *Festetics* Leó, a Nemzeti Színház igazgatója, továbbá gr. *Mikó* Imre, br. *Prónay* Gábor és gr. *Teleki* József. (Valamennyien saját műveiket küldték.) A Széchényi-család egy tagja, gr. *Széchényi* János értékes családi darabtól vált meg a könyvtár kedvéért: *Széchényi* György esztergomi érsek autográf imakönyvét küldte el.³⁶

A nem értelmiségi foglalkozású polgári réteg gyéren van képviselve, ami érthető is. Említésreméltók közülük egy pesti szücsmester, aki egy északamerikai hírlap 1846-os számát küldte el és egy fűszerkereskedő, aki többek között két reprezentatív külföldi sorozatot ajándékozott.³⁷ A pesti könyvkereskedők közül *Edelmann* Károly és *Magyar* Mihály ajándékoztak.

Érdekesek a külföldre szakadt magyarok küldeményei. *Wass* Sámuel, az amerikai magyar emigránsok vezetője 1856-ban Kaliforniából küldött 4 db San Francisco-i hírlapot a könyvtárnak, az itthon halálra ítélt *Kornis* Károly ügyvéd a hírhedt Rio de Janeiro-i Villa Nova perben írt röpiratát juttatta el Pestre.³⁸ *Karacsay* Teodor tábornok és hadmérnök, a perzsa várak főfelügyelője 1853-ban Perzsiából küldött török kéziratokat. Rómából egy magyar pap *Galileiről* szóló művet ajándékozott s díszes velencei kiadványokat küldött az Olaszországban élő gr. *Reviczky* Ádám államminiszter is.

Az ajándékozók közül huszonnégyen nem magyarok. Legnagyobbrészt osztrák, vagy a Habsburg-birodalomhoz tartozó más népek tudósai, elsősorban történészei, akik saját műveiket küldték el. Közülük többen múzeumok munkatársai s talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a birodalom területén levő múzeumok között szokásban lehetett a tiszteletpéldányok küldése. Az ajándékozók között találjuk a bécsi császári érem- és régiségtár, ill. természettár őreit, a linzi és prágai múzeum őret, a spalato-i és a trieszti múzeum igazgatóját. Szerepel az ajándékozók között *F. Palacky* cseh történész, *J. Hammer-Purgstall* osztrák orientalista (keleti kéziratok másolatát adja), *J. Kukuljević* horvát politikus és történész, és még több osztrák tudós.

Gyarapították a könyvtárat maguk a Nemzeti Múzeum alkalmazottai is. Kubinyi Ágoston igazgató több ízben ajándékozott korabeli kiadású hazai és külföldi műveket. Mátray Gábor könyvtárnok többek között magyar népdalszereményeit, *Czanyuga* József irattárnok vígoperák általa írt szöveggönyveit adta. A történeti, ill. természetrajzi osztály tudós őreit már előbb említettük. (*Érdy* János, *Frivaldszky* Imre, *Kovács* Gyula, *Szadler* József özvegye.)

Az ajándékozók csaknem 40 százaléka olyan műveket adományozott, amelyeknek létrejöttében akár mint szerző, akár mint szerkesztő, vagy kiadó közreműködött. A fennmaradó 60 százaléknál ilyen személyi indíttatás nincs. Kérdés: mit és miért ajándékoznak ők? A nemzeti büszkeség, a megerősödő történelmi tudat működött közre nyilván a már említett 48-as kisnyomtatványok esetében. A régi kéziratok, különösen a magyar vonatkozásúak ajándékozását ugyancsak a nemzeti múlt megbecsülése, értékeinek megőrzése ösztönözhette. Megható egy Szabolcs megyei nemes asszony, *Bónis* Barnabásné, sz. *Pogány* Karolina levele, aki nem sokkal halála előtt küldött ajándéka mellé ezt írta a Nemzeti Múzeum igazgatójának: „... e küldemény csekély, de ne nézze Kegyed azt, hanem a szándok tisztaságát.” A „csekély” ajándékban XVI. századi okiratot, *Bethlen* Gábor, *Rákóczi* György, *Báthory* Gábor, *Rákóczi* Ferenc leveleit találjuk... Méltán mondhatta az ajándékozóról *Erdélyi* János sírbeszéde: „A hon és nemzet, a tudomány

és művészet nemes gondjai foglalkodtaták elméjét a véglegelhetig...³⁹ Hasonló küldemények — régi oklevelek, birtokadományozók vagy céhszabadalmat biztosítók, adás-vételi szerződések, adóslevelek, stb. — elsősorban a vidéki birtokos nemességtől érkeztek, de előfordult, hogy az uradalmi kormányzó, vagy a község elkésze után csak ennyi áll: „vámosi földművelő (Veszprém megyében) ajándoka”.⁴⁰ Néhányan törökkori, török nyelvű kéziratokat küldtek. Mások családi irattáruk közérdekű emlékeit ajándékozták, így pl. Cserei Farkas nagynevű őseinek, *Nagyajtai Cserei Mihály* erdélyi történetírónak egy autográf kéziratát, *Engel Sándor* apjához, *Engel János* Keresztélyhez intézett leveleket, *Károlyi István* pesti nyomdász egy *Horvát István*-kéziratot. *Czech János*, a Levéltár igazgatója 1848-ban 70 db XIII—XVIII. századból származó oklevelet ajándékozott. Említésreméltó még *Nagy István* feltörvényszéki ülnök küldeménye 1856-ból, amely 24 csomó XVI—XVIII. századi kéziratból állott és néhai *Jankovich Miklós* második gyűjteményéből származott.

Ismét mások nyomtatott régiségek és ritkaságok ajándékozásával akarták a könyvtárat gazdagítani, a közösség, a nemzet érdekeinek szolgálatát az egyéni birtoklás öröme fölé helyezve. Egy szolnoki gyógyszerész XVI. századi holland Ovidius-kiadást küldött, a vecsési jegyző ugyancsak XVI. századi Justinianus-kiadást. Egy pesti tisztviselő Nürnbergben 1566-ban megjelent művel jelentkezett, *Krail Pál* pesti vásáros egy régi német kémiai szakkönyvtől vált meg a könyvtár érdekében. A tudós *Horvát István* tanítványa, *Gyárfás István* táblai bíró, aki maga is sok történeti kutatást végzett, 17 könyvet, közte számos RMK-t, 3 századeleji folyóiratot s néhány újabbkori kéziratot adományozott.⁴¹ Laucsek Imre főrézsi evangélikus lelkész küldte a könyvtárnak Székely István Krakkóban 1539-ben megjelent *Chronica*jának egy példányát.⁴² Többen régi hazai kalendáriumokat küldtek.

Egykorú vagy a közelmúltból származó külföldi munkát a már említetteken kívül nem sokan ajándékoztak, de akadt azért ilyen is. *Joachim Vilmos*, Vas megye főorvosa, később pesti orvos, XVIII—XIX. századi orvosi könyveket ajándékozott, mintegy 20 művet. Egy foglalkozását fel nem tüntető ajándékozó a *Ramajana* latin nyelvű, 1846-os díszkiadását adta.

A kilenc év alatt ketten kívánták megőrizni a névtelenséget az ajándékozók közül: egyikük XVII. századi záloglevelet, másikuk, a „névtelen művész”, egy rajzot adományozott.

Az ajándékozó testületek közül a forradalmi vonatkozásúakat már említettük. Az ötvenes évek kulturális célú testületei között állandóan ott találjuk a *Jó és olcsó könyvkiadó-társulat*, a későbbi *Szent István Társulat* nevét. Kiadványai-ból rendszeresen küldött a könyvtárnak. A *Magyar Tudós Társaság* kétszer jelentkezett: egyszer az *Akadémiai Értesítő*t, egyszer pedig az akadémiai könyvtár tisztviselői részére kiadott utasítást küldte el. Az Egyetemi Tanács 1852-ben a pozsonyi krónika kiadásából egy diszpéldányt juttatott a könyvtárnak. Elküldték kiadványaikat A Nemzeti Képcsarnokot alakító egyesület, a pestbudai és a debreceni Kereskedelmi és Iparkamara, a Pesti Műegyesület, a Magyar Erdészegylet és a Tudakozó Pesti Intézet. Néhány iskola is elküldte programját, ill. értesítőjét, így a pesti piaristák, a pesti és pozsonyi főreáltanoda, a nagykőrösi református gimnázium. Egy metszetet küldött a Pestbudai Hangászegyleti Zenede, Kecskemét városa 20 db török levél magyar fordítását ajándékozta. A hatóság intézkedései

folytán is gyarapodott a könyvtár: 1850 márciusában a városi tanács közbenjárására a 48-as országgyűlés felsőházi termében (a mai Nemzeti Múzeum dísztermében) talált nyomtatványokat és kéziratokat bevitték a könyvtárba.⁴³ Más alkalommal a Helytartóság budai osztálya küldte el az új osztrák büntető, ill. polgári törvénykönyvet.

1850-től egyre több ausztriai intézménytől érkezett ajándék. Rendszeresen küldte kiadványait a bécsi tudományos akadémia, a stájer történelmi társulat és a bécsi Geologische Reichsanstalt. Egy ízben az Állat- és Fűvésztani Egyesület is küldött egy természetrajzi munkát. Az osztrák közoktatásügyi minisztérium többször küldött történelmi és irodalmi tárgyú tudományos kiadványokat, többek között a *Jahrbücher der Literatur* 1818–1849 között megjelent 128 kötetét.⁴⁴ A belügyminisztérium J. Kollár *Staro-Italia slavjanska...* (Bécs, 1853.) c. művét küldte le. Ausztrián kívüli intézményt kettőt találunk: a nürnbergi Nemzeti Múzeumot és a washingtoni Smithsonian Institutiont. Utóbbi 1855. évi jelentését küldte el s a következő években gyakran jelentkezett ajándékaival, nemcsak könyvekkel, hanem természetrajzi, néprajzi tárgyakkal is. Az ekkor Amerikában emigrációban élő Xantus János természettudós és entnográfus volt az, aki a Magyar Nemzeti Múzeumot a washingtoni tudományos intézet figyelmébe ajánlotta és az intézetet az ajándékozásra ösztönözte.

A vétel céljaira ebben az időben két pénzforrás szolgált: az egyik a Magyar Nemzeti Múzeum pénzalapja, a másik a Széchenyi Lajos-féle alapítvány volt. Az első pénzforrásból a kilenc év alatt összesen 100 kötetet vásároltak, valamennyi természettudományi tárgyú egykori külföldi mű, ill. 7 kötet folyóirat. Negyvenkét kötetet tettek ki a Krünitz-féle *Ökonomische Encyklopedie* 1849–1856 között megjelent kötetei (Bd. 197–238.), a többi német, kisebb részben latin és francia nyelvű természetrajzi munka. Az 1853-ban eszközölt vásárlásnál, mely főleg rovar-tani műveket tartalmazott, a növedéknapló bejegyzése utal arra, hogy a műveket a múzeum természettára részére vásárolták. Megvettek továbbá 4 Magyarországi, ill. Budapest térképet (*Blaschnek* Sámuel munkáit), és *Repiczky* János nyelvésztől általa lefordított török oklevelek másolatait. (24 db kézirat és egy bekötött mű, mely 140 jászberényi török oklevél másolatát tartalmazta.) Ugyancsak a múzeum pénzalapjából fedezték Jankovich Miklós második gyűjteménye ritkaságainak megvételét. (Régi nyomtatványok és kéziratok, 1448 db, 8000 forint értékben.)

A másik pénzforrás, mely arra volt hivatva, hogy a Széchenyi Könyvtár rendelt feladatának megfelelően a magyar vonatkozású művek beszerzésére szolgáljon, a Széchenyi Lajos-féle alapítvány évi 400 forint kamata volt. Mint ismeretes, gr. Széchenyi Lajos, Széchenyi Ferenc legidősebb fia, 1827-ben 10 000 forintos alapítványt tett, hogy apja szelleméhez híven a könyvtár gyarapításához és fejlesztéséhez a család nevében továbbra is hozzájáruljon.⁴⁵ Ebből az összegből Széchenyi Lajos rendelkezése szerint kizárólag magyar és magyar vonatkozású műveket volt szabad vásárolni, s az elszámolást évente kellett a Helytartótanácsnak, ill. Széchenyi Lajoshoz felterjeszteni. Az így beszerzett könyveket nem írták be az itt ismertett naplóba, nem keverték össze a más forrásból származó művekkel, sőt megkülönböztető Széchenyi-bélyegzővel látták el őket, mely arra utalt, hogy beszerzése a Széchenyi-család áldozatkészségéből történt. Az említett kötelező évi jelentésekből és a csatolt számlákból azonban ez a beszerzés is teljes egészében rekonstruálható.⁴⁶ A feljegyzésekből kiderül, hogy az 1848. július 1. és 1857. június 30. kö-

zötti időszakra eső 3600 forintból könyvekre, folyóiratokra és kéziratokra 3381 forintot, könyvek kötetésére és pecsétnyomó készíttetésére 94 forintot költöttek s 125 forint a forradalom alatt a hatóságokhoz visszakerült. A teljes beszerzés: 761 kötet könyv és folyóirat, 1 csomó kisnyomtatvány, 35 térkép, 4 metszet. Egyenként felsorolt irat és kézirat 503 db, sommásan felsorolt kézirat 160 tétel, de pontos darabszámuk nem állapítható meg s ez vonatkozik még további 16 köteg kéziratára.

Az így vásárolt nyomtatott művek egy része régebbi hiányokat pótolta a magyarországi kiadványokból, más része külföldi hungarikum volt. Korn Jakab könyvkereskedőtől pl. az 1820—30-as évekből sok régi kiadványt, elsősorban sorozatokat vettek. (*Aurora* 1824—1837, *Hasznos Mulatságok* 1821—1829, *Regelő-Honművész* 1833—1841, ez utóbbi 40 kötetben!) Különösen értékesek a megszerzett külföldi hungarikák, melyeknek Magyar Mihály, Geibel Hermann és Emich Gusztáv könyvkereskedők voltak a fő szállítói. Magyar Mihály 1848 szeptemberében szállította a könyvtárnak az addig kitiltott forradalmi műveket, így *Táncsics Mihály* külföldön megjelent munkáit (*Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*, *Volksbuch*, *Hunnia függetlensége*), *Eötvös József* Lipcsében megjelent *Reformját*, a *Népügy* c. párizsi nyomtatványt, stb. A hungarikák köre egyébként igen változatos: megtaláljuk köztük *Petőfi János vitézét* (Stuttgart, 1850), és *Arany János Toldi estéjét* németül, *Kertbeny Károly*, *Mailáth János*, *Degerando* Ágost Magyarországról szóló műveit, *Liszt*-műveket, stb. Előfordul Ausztriára vagy a szomszéd népekre vonatkozó irodalom, ugyancsak a magyar vonatkozások miatt. A már említett könyvkereskedőkön kívül a külföldi művek szállítói közé tartozott még a Kilián-Weber cég is.

A külföldi beszerzések kisebb, de igen értékes részét a segédkönyvek tették ki, pl. *Österreichische National Encyclopadie*, Bd. 1—6. Wien, 1835—1836. *Staats-Lexicon*, Bd. 1—12. Altona, 1845—1848. *Biographie portative universelle*, Paris—Leipzig, 1844. *Leipziger Messkatalog* stb. A magyar vonatkozás itt ugyan elég közvetett — ha van egyáltalán — mégis a betérjesztett jegyzékekben a kákán is csomót kereső Helytartóság budai osztálya nem ezeken a tételeken akadt fennt. Szépirodalom megvételeét viszont kifogásolták egy alkalommal, mivel szerintük csak tudományos műveket volna szabad a könyvtárnak vásárolnia. Mátray válaszában hangsúlyozta, hogy a könyvtár feladata a magyar vonatkozású művek beszerzése és ezen természetszerűleg nemcsak tudományos művek értendők.

Az évi 400 forintokból meglehetősen sok kéziratot és iratot vásároltak s az erre fordított összeg magasabb, mint a nyomtatványokra kiadott pénz. Volt közöttük középkori oklevél is és igen sok XV—XVIII. századi irat. Különösen nagy súllyal szerepelt az erdélyi vonatkozású anyag, elsősorban az erdélyi fejedelemség idejéből. Az újabbkori kéziratok között találunk *Kazinczy* és *Csokonai*-kéziratot is s értékesek a reform-országgyűlésekkel kapcsolatos iratok. (*Országgyűlési Tudósítások*, gúnyiratok, francia újságoknak a magyar országgyűlésről megjelent tudósításainak másolatai, stb.) A kéziratok legnagyobb részét Nagy Gábor ügyvéd és régiségbúvártól, Csokonai és Kazinczy barátjától és más magánszemélyektől vásárolták, de szállított kéziratokat Magyar Mihály könyvkereskedő is. Magyar Mihály érdemei az állománygyarapításban jelentősek: nemcsak a magyar vonatkozású művek beszerzésében fáradozott sokat, de egyéb szolgáltatásokat is igyekezett tenni. Fennmaradt egy levele, amelyben egy könyvárverésre figyelmeztette a múzeumot, hol „... nem csak jeles Hungaricumok, de több Unicum, tömérdek

Inkunabulák..." is eladásra kerülnek. Felajánlja annak elintézését a tulajdonossal, hogy vétel esetén a múzeum részletekben is fizethessen — „... a kényes és sajnálandó helyzetén a Nemz. Museumnak akkép kívántam javára lenni..." — írja Kubinyi Ágostonnak.⁴⁷

Végül gyarapodott a könyvtár különböző állami és hivatali juttatások formájában is. 1848 őszén a pénzügyminiszter rendeletére az állami levéltárból a könyvtárnak adtak át 252 db nyomtatványt és 34 db kéziratot, melyek még a szerzetesrendek eltöröltetésekor kerültek állami tulajdonba. Az anyag erősen jezsuita jellege és az a tény, hogy a legkésőbbi kiadási év 1767, arra enged következtetni, hogy valamelyik jezsuita rendház könyvtárából kerültek ki. Igen sok nagyszombati nyomtatvány — köztük 9 RMK/II — található benne. Csekély kivételtől eltekintve latin nyelvű és teológiai tárgyú az egész anyag. A régiségek közül figyelemreméltó egy XVI. századi lyoni kiadvány s egy ugyancsak XVI. századi kézirat: kommentár Aristoteles logikájához. Vagy két tucat XVII. századi művön kívül valamennyi a XVIII. századból származik, a kéziratok nagy része is.⁴⁸ 1853-ban és 1855-ben az abszolutizmus alatt felosztatott Magyar Kereskedelmi Társaság iratai kerültek be a könyvtárba. Az 1844—1848 közötti időszakból származó iratok a napló szerint 5 ládát töltöttek meg, s ehhez járult még 39 db számadáskönyv és jegyzőkönyv.⁴⁹ A múzeum Természettára és Régiségtára az évek során — nyilván saját könyvtáraik tehermentesítésére — 584 kötetet adtak át a Széchényi Könyvtárnak. Legnagyobb részük külföldi természetrajzi munka volt — 187 kötet a Krünitz-féle enciklopédiából származott — de akadt közte néhány magyar mű is. A forradalom alatt ideiglenesen a könyvtárba került a hazaárulásért perbe fogott és kivégzett gr. Zichy Ödön elkobzott vagyonának könyvtári része, de ezeket később a család tagjai visszakapták.⁵⁰

Ami a gyarapodás tartalmi részét illeti, a kötelezpéldány-szolgáltatásból származó anyag jellemzése van még hátra. Ez az állományi rész gyakorlatilag a korabeli magyar könyvterméssel azonos. Mennyiségileg természetesen a már kifejtett okok miatt jóval kevesebb, de az anyag jellegét illető megállapítások — megfelelően arányosítva — bizonyára jellemzőek az egész irodalmi termésre.

A két forradalmi év kiadványainak nagyobb része csak 1849 közepétől és az ötvenes évek elején került be a könyvtárba. Pl. Petőfi összes költeményeinek 1848-as kétkötetes kiadását Emich Gusztáv csak 1851 júliusában szolgáltatta be! E két esztendő teljes irodalmi termésének elemzését már elvégezte Fitz József alapvető művében.⁵¹ Most tehát inkább az abszolutizmus kora első éveinek nyomtatványai-val foglalkozunk.

Ami első pillanatra szembetűnik, az az irodalmi műfajok korszakváltásának nevezhető folyamat. A forradalom röpiratirodalma elsöpörte a magánélet eseményeit megünneplő verseket, ódákat, örömdalokat, a hivatali beiktatáskor és temetéskor elhangzó beszédeket, verseket és búcsúztatókat. Természetesen egypárra nem szűnnek meg, csak számuk fogyatkozik meg észrevehetően s lassan viasszaszorulnak vidékre.

Az alkalmi nyomtatványok nagyobbik csoportját a különböző testületi kiadványok képezik. Részben egyháziak: pásztorlevelek, egyházi sematizmusok, egyházkerületi jegyzőkönyvek, egy-egy alkalmilag kinyomtatott prédikáció, imádság, részben világiak: intézmények és társaságok szabályzatai, névjegyzékai, beszámolóí, évi jelentései, pénzügyi elszámolásai, iskolák értesítői, programjai, tanulónévsorai. Külön csoportot alkotnak a kölcsönkönyvtárak katalógusai, könyvke-

reskedők és kiadók jegyzékei és a színházi zsebkönyvek. A közélet megbénítottságának jele, hogy az 1848–49-ben oly gyakori röpirat, memorandum, aktuális beszámoló, stb. műfaja teljesen kiveszett.

Az egyleveles nyomtatványok között találunk a fentebb említett alkalmi versek és szónoklatok műfajából valókat, valamint árjegyzékeket, körleveleket, gyászjelentéseket, stb. A hivatalos hirdetések, plakátok ritkán vannak egyenként beírva (pl. *Hirdetés a bombáztatás által károsult házak iránti adómentességre nézve* Pest, 1851) rendszerint csak darabszám vannak jelölve „hirdetmények”, „körlevelek” cím alatt.

Virágzik a kalendárium műfaja, elsősorban Bucsánszky Alajos kis, nagy, képes, keresztény, stb. naptárainak különböző fajtái, magyar, német és tót nyelvi változatban.

A könyvek körében már a szépirodalmi művek száma vezet a vallásos művekkel szemben. Klasszikus prózaíróink közül *Eötvös, Jókai, Jósika, Kemény* regényei, a többiek közül *Beöthy László, Beöthy Zsigmond, Bérczy Károly, Degré Alajos, Fáy András, Kuthy Lajos, Ney Ferenc, Podmaniczky Frigyes, P. Szatmáry Károly, Vahot Imre, Vas* Gereben regényei és elbeszélései kerültek be a könyvtárba. A költők közül *Arany János, Bajza József, Czuczor Gergely, Faludi Ferenc, Lisznyai Kálmán, Tompa Mihály, Vajda János, Vörösmarty Mihály* nevével találkozunk. Természetesen bőven akad irodalom alatti „irodalom” is: érzelmes „kebelversek” és a nép számára készült mulattató ponyvairodalom is. A régebbi korok világirodalmát *Homeros, Vergilius, Cervantes, Dante, Shakespeare* és *Racine* képviselik, az újabbak közül *Dickens, George Sand, Dumas, Eugène Sue, Scribe, Beecher Stowe* és *Manzoni* jelentek meg. Külön érdekesség egy olasz nyelven kiadott irodalmi antológia.⁵² A fenti írói névsort egy egykori könyvészettel összehasonlítva, jelentős hiányt nem találtunk, a szépirodalom tekintetében tehát a könyvtár megbízhatóan tartalmazta a legfrissebb magyar könyvtermést.⁵³ Az egyéb tárgykörbe tartozó műveknél már nagyobb arányú hiányokkal számolhatunk.

A vallásos tárgyú művek között igen sok az imádságos és énekes könyv, prédikációs gyűjtemény, a különböző hit- és erkölestanok, lelki kalauzok, bibliai történetek, az egyházak belső működésével kapcsolatos iratok, kevesebb a komoly teológiai munka. A másnyelvű, főleg latin és német nyelvű irodalom elsősorban ezen a területen jelentkezik.

Történelmi tárgyú műveknél említésreméltók *Szilágyi Sándor* művei, *Horváth Mihály* egy régebbi munkájának német fordítása, *Ipolyi Arnold* sok vihart kavart *Magyar mythológiája*, *Teleki József Hunyadiak kora* c. munkája és a németül író *Hornyánszky Viktor* művei. A közelmúlt eseményeivel részben német nyelvű kiadványok foglalkoznak (*Die ungarischen Revolutionär-Männer, Geheim-Archiv der ungarischen Revolution*) hangot kap a forradalomellenes irodalom (*Vida Károly: Elmékedések a magyar nemzet viszontagságainak története felett, Kemény Zsigmond: Forradalom után*) míg a haladó irányt *Szilágyi Sándor* művei és *Csengery Antal: Magyar szónokok és statusférfiak* c. műve képviselik. Megjelent néhány fordítás is: *Guizot Washingtonja, Thierry Attilája* és *Macaulay-tól Anglia története*. Az egyetemes történelmet tárgyaló egyéb művek többnyire tankönyvek. Ugyanez vonatkozik a földrajzi művekre is, néhány útleírás a kivétel (*Andrássy Manó: Utazás Keletindióban, Danielik János: Columbus, vagy Amerika fölfedezése*), valamint *Fényes Elek* és *Palugyai Imre* összefoglaló leírásai Magyarországról. Politikai irodalom alig van: *Kemény Zsigmond* említett művére a *Felelet* és *Kemény válasza*

említésre méltó, valamint *Mocsáry Lajos* egy korai műve (*A magyar társas élet* 1855).

Számszerűségben a könyvtárba érkezett jogi művek csaknem elérik a történelem-földrajz-politika-statisztika együttes számarányát. Tartalmukban múltó jelentőségűek: legtöbb közülük az új államigazgatás törvényeit, rendeleteit magyarázó jogi munka. A szakírók közül egyedül *Récsi Emil* jogtudós nevét említhetjük.

A többi humán tudományág területére csak igen kevés mű jut s ezek egy része is tankönyv. A magyar nyelv- és irodalomtudomány terén *Toldy Ferenc* és *Hunfalvy Pál* művei emelkednek ki. A filozófiát egy *Platon* kiadás és egy hazai szerző munkája képviseli, szegényes a pedagógiai irodalom termése is. Az általános művek között a szótárakon és nyelvkönyveken kívül az *Újabbkori ismeretek* tárának megjelenő köteteit említhetjük s olyan „közhasznú” műveket, mint illetan, „mívelt társalgó”, stb.

Ugyanez vonatkozik a természettudományi művekre is azzal a kiegészítéssel, hogy elég sok a fordítás és átdolgozás, még a tankönyvek között is. Az eredeti munkák közül *Jedlik Ányos* munkája érdemel említést. (*Természettan elemei*, Pest, 1850.) Az alkalmazott természettudománynál a mezőgazdasági tárgyak vezetnek: elsősorban az okszerű gazdálkodást tanító és népszerűsítő könyvek. A műszaki könyv ritkaságszámba megy. (*Thüringer Ambró: Elemi géptan*. Pest, 1854.) Igen kevés az orvosi könyv is: *Tormay Károly* szülészeti könyveinek különböző kiadásaira és a gyógyfürdőkről, gyógyvizekről szóló művekre figyelhetünk fel elsősorban.

A könyvtárba került metszetek között neves emberek arcképeit, korabeli nevezetes eseményeket ábrázoló képeket, szépirodalmi művekhez készült illusztrációkat, divat- és színpadképeket találunk.

A kötelespéldányok nyelvi megoszlását vizsgálva a magyar nyelvű anyag fokozatos növekedését figyelhetjük meg a latin és az egyéb nyelvek rovására. A latin háttérbeszorulása természetesen már egy régen megindult folyamatnak utolsó állomása. Ezekben az években a latin nyelvnek már sem a közéletben, sem a tudományos életben nincs jelentősége, egyedül az egyházi kiadványokban, egy-két jogi kiadványban és természetesen a tankönyvekben találkozunk vele. A német nyelvű anyag az 1848-ban beszolgáltatott mennyiséghez képest hol nőtt, hol csökkent, de ez a magyar nyelvű irodalom előretörésének általános tendenciáját nem befolyásolta, mivel az esetenkénti növekedést a töméredek hivatalos kiadvány okozta. A nemzetiségi nyelveken íródott munkák egyébként is igen gyéren érkezett példányai a forradalom után tovább csökkentek s inkább csak az Egyetemi Nyomdában és a Bucsánszky-féle nyomdában kiadottakra korlátozódtak. Szlovák nyelvű művek érkeztek még a felvidéki nyomdákból, de szerb, horvát, román nyelvűek Délvidékről, Horvátországból és Erdélyből nem. Néhány héber és görög nyelvű kiadvány s egy-két fiumei olasz munka gazdagította még a nyelvi változatosságot. A beérkezett nyomtatványoknak hozzávetőlegesen 67,6 százaléka volt magyar, 18,9 százaléka német, 6,8 százaléka latin és 6,7 százaléka egyéb nyelvű.

Az időszaki nyomtatványok még hézagosabban kerültek be a könyvtárba, jóllehet a nyomdák köteles beszolgáltatásán túl a szerkesztőségek is küldtek néha tiszteletpéldányokat. Az évente beérkezett címek száma csak kétszer ugrik a húsz fölé, többnyire öt-tizenöt között mozog, ami az országban megjelenő perio-

A Széchényi Könyvtár állományának növekedése 1848–1856

Év	Gyarapodás (db.)			Gyarapodás (db. szám szerint meg nem jelölt)	Gyarapodás a beszerzés forrása szerint				
	Nyomtatvány	Kézirat	Együtt		Köteles példány szolg.	Rendőrségi példányok	Ajándék	Vétel	Egyéb
1848	2132	109	2241	—	1039	—	912 ¹	4	286 ²
1849	445	102	547	—	105	—	142	—	300 ³
1850	715	3	718	4 csomó kézirat és nyomtatvány	417	—	93	8	200 ⁴
1851	856	202	1058	—	617	—	431	10	—
1852	5921 ⁵	60	5981	—	885	—	3542 ⁶	1472 ⁷	82 ⁸
1853	666	11	677	5 láda kézirat	489	—	126	60	2 ⁹
1854	866	15	881	14 kötet színlap	532	118	225	6	—
1855	1612	143	1755	2 csomó hirdetmény	551	963	231	10	—
1856	1293	34	1327	4 csomó rendőrségi próba-nyomtatvány, 24 csomó kézirat	632	496	192	7	—
Össz.:	14506	679	15185		5267	1577	5894	1577	870

A nyomtatványok darabszámában benne vannak a kisnyomtatványok, térképek, metszetek és zeneművek is.

A Széchényi Lajos-féle alapítványból vásárolt művek a táblázatban nem szerepelnek. (761 kötet könyv és folyóirat, 1 csomó kisnyomtatványhoz számoltuk. 6. *Batsányi* hagyatékából 1121 db. *Bory* Miklósné ajándékából 2029 db. 7. *Jankovich*-hagyatékából 1448 db nyomtatvány és kézirat együtt. 8. Nemzeti Múzeum Természettárából. 9. Nemzeti Múzeum Régiségtárából.

Megjegyzések

1. Gallovich hagyaték 650 db. 2. Szerzetes rendektől. 3. Nemzeti Múzeum Természettárából. 4. Nemzeti Múzeum Természet- és Régiségtárából. 5. A *Jankovich*-hagyatékából származó 1448 darabot, mely vegyesen nyomtatványokból és kéziratokból állt, itt a nyomtatványokhoz számoltuk. 6. *Batsányi* hagyatékából 1121 db. *Bory* Miklósné ajándékából 2029 db. 7. *Jankovich*-hagyatékából 1448 db nyomtatvány és kézirat együtt. 8. Nemzeti Múzeum Természettárából. 9. Nemzeti Múzeum Régiségtárából.

dikumoknak csak egy szerény töredéke, néha csak egy tizede. A forradalom sajtója teljesen hiányzik, nem kerültek be az Erdélyben megjelent lapok s a nemzetiségi nyelvű lapok közül is csak néhány (*Szerbszki Letopisz*, *Katolicke Noviny*, *Slovenske Pohladi*). A magyar és német nyelvű sajtó is rendkívül hiányos, még a legfontosabb országos és vidéki hírlapok, ill. folyóiratok sem érkeztek rendszeresen, mint pl. *Magyar Hírlap*, *Budapesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Katholikus Néplap*, *Debrecen—Nagyvárad Értesítő*, *Gazdasági Lapok*, *Hölgyfutár*, *Religió* stb., a németek közül a *Pester Zeitung*, *Pest-Ofner Zeitung*, *Pressburger Zeitung* stb. Egyedül az 1855-ös év anyaga gazdagabb, de ez sem közvetlenül a nyomdáknek, hanem a Helytartóság budai osztálya egyszeri nagyobbarányú küldeményének köszönhető.

A Széchényi Könyvtár e mozgalmas évtizedének az állománygyarapodás szempontjából való végigtekintése után megállapíthatjuk, hogy bár a gyűjtőkör elvei tisztázottak voltak, azok maradéktalan érvényesítése a gyakorlatban nem volt mindig keresztülvihető. A kötelespéldány szolgáltatás nem működött úgy, hogy a teljes hazai irodalmat biztosította volna s ehhez éppúgy hozzájárult a nyomdák hanyagsága, mint a felsőbb rendelkezéseknek és utasításoknak a nemzeti könyvtárra való sérelmes volta. Megnehezítette a helyzetet az önkényuralom alatt bevezetett új közigazgatási rend is, mely az ország távolabbi részeit a központtól újra elszigetelte. Ez a magyarázata annak, hogy a kötelespéldányból eredő gyarapodás mellett csaknem azonos súllyal szerepel az ajándékozás is, ahol azonban a gyűjtőköri elvek természetesen csak közvetve hatottak. A hungarika gyűjtés egyetlen pénzügyi forrása, a Széchényi Lajos-féle alapítvány évi 400 forintos kamata nem volt elegendő arra, hogy mind a régi hazai hiányok, mind a külföldi hungarikák beszerzését biztosítsa, sőt még a külföldi segédkönyvek és a hazai kéziratgyűjtemények egyes válogatott, ill. értékes darabjainak megszerzését is elősegítse. A könyvtár egyetlen tisztviselője, Mátray Gábor könyvtárőr és felettese, Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója igyekeztek erejükhez és befolyásukhoz mérten a helyzeten segíteni, ill. változtatni, lehetőségeik azonban korlátozottak voltak. A mintegy 16 500 egységnyi állománygyarapodás azonban így is jelentős dokumentatív értéket képviselt s alapjául szolgálhatott a későbbi fejlesztésnek.

A gyarapodás tartalom szerinti megoszlása

(Csak a kötelespéldány szolgáltatásból származó, 40 lap fölötti magyar, német és latin nyelvű nyomtatványok)

2. táblázat

Általános. Filozófia. Pedagógia	2,7
Vallás	18,0
Nyelv- és irodalomtudomány	1,9
Szépirodalom	25,1
Történelem. Földrajz. Politika. Statisztika	12,2
Jog	10,5
Művészet	0,7
Természettudományok. Technika. Mezőgazdaság. Orvostudomány	7,7
Tankönyv	13,0
Kalendárium	8,2
	100,0

*A Széchényi Könyvtárnak adományozók foglalkozás szerinti
megoszlása 1848–1856 között
(205 magyar, 24 külföldi)*

Hivatali pályán működő	30
Jogász, ügyvéd	26
Író, szerkesztő, kiadó	25
Tanár	19
Pap, lelkész	18
Paptanár	12
Zeneszerző, zenész, színész	9
Orvos, állatorvos	9
Nemzeti Múzeum alkalmazottai	8
Földbirtokos, gazdálkodó	8
Tudós, szakíró	7
Múzeológus, levéltáros	5
Mérnök	5
Gyógyszerész, vegyész	4
Katona	4
Könyvkereskedő	3
Egyéb kereskedő	2
Nyomdász	2
Képzőművész	1
Iparos	1
Magánzó nő	8
Arisztokrata	5
Foglalkozás nincs feltüntetve	14
Névtelen ajándékozó	2
	229

Jegyzetek

1. „A' Széchényi-országos könyvtár szerzeményeinek jegyzőkönyve 1848–1856”. Az ajándékozó *Oroszhegyi Jós*a (1822–1870) orvosdoktor, később a szabadságharc őrnagya. Az általa szerkesztett *Honleányok könyvének* harmadik füzetét ajándékozta a könyvtárnak.
2. Vö. *Tóth András: A kötelespéldányszolgáltatás története Magyarországon*. Bp. 1964.
3. *Tóth A. i. m.* 49. l.
4. *Növendéknapló* 1848. 40. sz.
5. *Kézikönyv* a honvéd-tüzérség számára. Pest, 1848. *Növendéknapló* 1848. aug. 29. 51. sz. *Mack József* volt később szerkesztője és kiadója a *Komáromi Értesítő*nek.
6. *Mátray Gábor: A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai*. Pest, 1868. 54. l.
7. *Közlöny*. 1849. jún. 22. 138. sz. A rendelet szövegét közli: *Magy. Könyvszemle*. 1902. 204–205. l.
8. *Mátray i. m.* 62. l.
9. 1850. márc. 16-tól a *Landesgesetz und Regierungsblatt f. das Kronland Ungarn* összes nyelvi változataiban. (A német szöveg magyar, tót, román, ill. rutén párhuzamos fordítással.)
10. *Pesti Napló*, 1851. ápr. 11. Hivatkozik *Gerlinger* 1849. nov. 10-i, említett köriratára és 1850. márc. 31-i, 5514. sz. leiratára.
11. *A k. k. Statthaltereien für Ungarn* rendelkezése 1851. június 7-én, 6735 sz.
12. *Mátray Gábor* két feljegyzése *Kubinyi Ágoston*nak 1851. ápr. 22-én és nov. 30-án. OSZK Irattár, 1851. 16, 46. sz.
13. OSZK Irattár 1852. 2. sz.
14. *Presseordnung – Sajtórendtartás*. 1852. május 27. A német és magyar párhuzamos szöveg megjelent: *Allgemeines Reichsgesetz- und Regierungsblatt f. das Kaiserthum Oesterreich*, 1852. 603–615. l.
15. *K. K. Militär u. Zivil Gouvernement* 9671/3279. sz. rendelete, 1854. május 27-én. A múzeumot a k. k. Statthaltereien – Abth. Präsidium 1854. június 8-i, 2052/Praes. sz. leiratában értesítette. OSZK Irattár, 1854. 33. sz.

16. A k. k. Statthalterei — Abth. Präsidium leirata 1369. sz. alatt 1855. március 17-én. OSZK Irattár, 1855. 37. sz. Megjegyezzük, hogy Mátray idézett műve 68—69. lapjain pontatlanul közli az eseményeket: csak ez utóbbi leiratról emlékezik meg s azt írja, hogy ettől az időponttól kezdve a kötelespéldányokat az akadémiai könyvtárhoz fogják küldeni. Ennek azonban nyoma sehol nincs. Mátraynak erre a pontatlan közlésére épít *A Magyar Nemzeti Múzeum 1802—1895 c. füzet is* (Bp. 1896. 16. l.), melyről Tóth András i. m. is megemlékezik 42. l.
17. OSZK Irattár, 1856. márc. 21. 21. sz.
18. A darabszámba mindig beleértendő valamennyi kiadványfajta, tehát a kép, metszet, aprónyomatvány, egyleveles nyomtatvány is. Szokása volt a nyomdának az is, hogy — különösen nagyobb terjedelmű kiadványoknál — az elkészült néhány ívet külön beküldték.
19. A magyar irodalom története. 4. köt. A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. Bp. 1965. 36. l.
20. Mátray i. m. 68. l.
21. Novák László: *A nyomdászat története*. 5. köt. 1801—1867. Bp. 1928. Fitz József az 1848/49-ben működött nyomdák számát 82-ben állapította meg, közülük 66-nak volt irodalmi termelése. Fitz József: *A magyar nyomdászat 1848—1849*. Bp. 1948. 57—66. l.
22. Benda Kálmán—Irinyi Károly: *A négyszázéves debreceni nyomda*. (1561—1961). Bp. 1961.
23. Ulreich Tibor: *Szombathely nyomdái napjainkig, valamint termékeik 1787-től 1900-ig*. Szombathely, 1961. 98—106. l.
24. V. ö. Stigler István: *Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története*. Székesfehérvár, 1957.
25. OSZK Irattár, 1856. márc. 21. 21. sz.
26. Növedéknapló 1848. május 18. 39. sz. alatt sommásan bejegyezve. Az irattár hivatkozott száma alatt (1848. 7. sz.) csak az átvételi elismervény található, a részletes jegyzék nem.
27. Növedéknapló 1849. ápr. 11. 2. sz.
28. u. o. 1851. dec. 8. 189. sz.
29. u. o. 1852. jún. 20. 91. sz.
30. u. o. 1852. szept. 18. 140. sz. és OSZK Irattár 1852. 32. sz.
31. Növedéknapló 1854. máj. 30. 70. sz. és OSZK Irattár 1854. 30. sz.
32. Benczur János: *A szabadság és társadalmi rend elméletei*. Pest, 1848. Birányi Ákos: *Pest forradalom*. Pest, 1848. U. ö. *Sanctio Pragmatica*. Pest, 1848. Jakab István: *A budai nemzeti őrsereg harcdala*. Buda, 1848. 1 lev., díspéldány.
33. Növedéknapló 1848. ápr. 30. 33. sz.
34. u. o. 1850. ápr. 14. 56. sz., 1851. ápr. 26. 62. sz., jún. 10. 95. sz. A kézirat: *Szent Dávid Zsoltárai. Éneklést kezdő melódiák és dicsérek miként a helvét vallású magyar egyházakban énekelik*. Orgonára tette Egressy Benjamin. Ónodban 1849." A kézirat bejegyzése: *A Széchényi-országos Könyvtárnak szentelé Egressy Benjamin úr 1850-ik Április 14-kén. 42 lev. 2° Zeneműtári jelzete: Ms. mus. 186/II. Kecskeméti István osztályvezető szíves közlése*.
35. Vö. Vértessy Jenő: *A Fancsy-féle színlapgyűjtemény a Nemzeti Múzeum Könyvtárában*. Magy. Könyvszemle. 1908. 201—222. l.
36. Növedéknapló 1855. ápr. 10. 51. sz. és OSZK Irattár 1855. 31. sz.
37. *Sammlung der besten Reisebeschreibungen*. Troggau-Wien, 1784—1789. Bd. 1—34. de itt csak 21 db. Purthie—Gray: *Allgemeine Weltgeschichte*. Troggau-Wien, 1784—1805. Bd. 1—98., itt csak 88 db. Növedéknapló 1852. júl. 7. 100. sz. Az ajándékozó neve Ringach Ottó.
38. Wass Sámuel ugyanebben az időben egy természetrajzi gyűjteményt is küldött a múzeumnak Kornis Károly madárgyűjteményt küldött haza.
39. Pogány Karolina levele Nagyfaluból 1855-ben. OSZK Irattár 1855. 86. sz. Vö. növedéknapló 1855. nov. 29. 146. sz. — Mit várhat a nőtül a ház, haza, egyház. Emlékbeszéd, melyet... Bónis Pogány Karolina asszony felett Nagyfaluban, dec. 20. 1855. elmondott Erdélyi János. Sárospatak, 1856. 14. l.
40. Növedéknapló 1856. jún. 9. 91. sz. Az ajándék 1643-ból származó latin nyelvű kérvény.
41. Többek között RMK/I. 779, 905, 947, 1042, 1556, RMK/III. 787. Növedéknapló 1850. aug. 24. 126. sz.
42. Növedéknapló 1851. aug. 26. 136. sz. A példány eleje és vége hiányzott.
43. u. o. 1850. márc. 16. 29. sz.
44. u. o. 1852. febr. 3. 20. sz.

45. *Berlász Jenő: Széchényi Lajos alapítványa. — OSZK Híradó. 1967. 1. sz. 13—15. l.*
46. *Az 1848. júl. — 1857. jún. 30. közötti időszakra ld. OSZK Irattár 1850. 11. sz., 1851. 20. sz., 1852. 26. sz., 1854. 56. sz., 1857. 90. sz., 100. sz., 1858. 16. sz., 23. sz., 25. sz.*
47. *OSZK Irattár, 1854. dec. 15. 70. sz.*
48. *Növedéknapló 1848. dec. 2. 80. sz. és OSZK Irattár 1848. 25. sz.*
49. *Növedéknapló 1853. máj. 31. 112. sz. és 1855. aug. 13—14. 101—102. sz.*
50. *u. o. 1848. nov. 9. 64. sz.*
51. *Fitz József i. m. 104—157. l.*
52. *Saggio di letture italiane tratte dei più celebri autori moderni cioè Alfieri, ... Manzoni, Metastasio ...*, Ed. A. G. Messi. Pest, 1856. 237 l.
53. *Az 1849—1857-ik évi magyar könyvészet. Ez időszakban megjelent irodalmi művek cím és árjegyzéke. Tudományos szaksorozattal kiadja Demjén József. Pest, 1862. A munka tulajdonképpen Magyar Mihály könyvkereskedő folyamatosan készült jegyzékeinek újra való kiadása, kiegészítésekkel. Természetesen ez a bibliográfia sem tekinthető hiánytalannak.*

Die Bestandserwerbung der Széchényi-Bibliothek 1848—1856

G. SOMKUTI

Aufgrund des ersten Akzessionsjournals der Széchényi-Bibliothek kann festgestellt werden, dass der Bestand der Bibliothek zwischen 1848 und 1856 fast um 16 500 Bucheinheiten zunahm. Davon beträgt die Zahl der Drucke ungefähr 15 000, von denen 40% zu den Büchern zählen und 60% Broschüren unter 40 Seiten bzw. einseitige Druckwerke sind. Die Zahl der Handschriften und Urkunden ist nicht genau feststellbar: neben fast 1500 stückweise gezählten Handschriften kamen auch zahlreiche Handschriften und Urkunden gebündelt und in Kisten in die Bibliothek.

Fast die Hälfte der Erwerbungen stammte aus Pflichtexemplarlieferungen. Obwohl in Ungarn seit dem Jahre 1804 für die Druckereien die Ablieferungspflicht an die Nationalbibliothek bestand, wurde die Verfügung nicht immer konsequent durchgeführt, und die Széchényi-Bibliothek war gezwungen, einen ständigen Kampf sowohl mit den Druckereien, wie auch mit den Behörden zu führen. Einen negativen Einfluss auf die Ablieferung des Pflichtexemplares übten in dem genannten Zeitabschnitt auch die Revolutions- und Kriegereignisse, sowie nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes die neue österreichische politische und administrative Ordnung aus. So z. B. trafen als Folgeerscheinung davon aus den ungarischen Druckereien in Siebenbürgen überhaupt keine Pflichtexemplare ein.

Geschenkwendungen spielten in der Bestandserwerbung fast dieselbe Rolle wie die Pflichtexemplarlieferungen. Neben 229 individuellen Spendern liessen auch zahlreiche Körperschaften bzw. Institutionen der Bibliothek Geschenke zukommen. 88,5% der individuellen Spender kamen aus Intelligenzkreisen, in erster Linie Beamte, Schriftsteller, Redakteure, Professoren und kirchliche Würdenträger.

Für den Kauf stand der Bibliothek damals noch kein ständiger staatlicher Jahresfonds zur Verfügung. Aus dem Fonds des Nationalmuseums, das mit der Bibliothek in Verbindung stand, wurde die Erwerbung von ausländischen Büchern, die für die wissenschaftliche Arbeit des Museums notwendig waren, finanziert, weiterhin der Kauf einzelner grösserer Sammlungen, die der Bibliothek angeboten wurden (wie, z. B. der Kauf der Jankovich-Sammlung, die sehr viele seltene Wertgegenstände umfasste).

Die Erwerbung der ungarischen und auf Ungarn bezüglichen ausländischen Werke, sowie die Ergänzung älterer ungarischer Fehlexemplare konnte die Bibliothek allein aus der zu diesem Zweck verfügten Stiftung des Gründers der Bibliothek, Graf *Lajos Széchényi*, bestreiten. Diese Summe jedoch (jährlich 400 Forint Zinsen der Stiftung) war natürlich für diese Zwecke nicht ausreichend. Dennoch ist es der Stiftung zu verdanken, dass die Bibliothek zu dieser Zeit zahlreiche, heute schon nicht mehr zu beschaffende ausländische Hungarica erwerben konnte.

Der Bestand der Bibliothek wurde auch durch verschiedene staatliche Zuwendungen erweitert, z. B. durch die Bestandsübergabe der im 18. Jahrhundert sekularisierten Kirchenbibliotheken.

Aus dem Akzessionsjournal und aus den Urkunden, die sich auf die Bestandserwerbung des Bibliotheksarchivs beziehen, geht hervor, dass die Sammelprinzipien der Nationalbibliothek geklärt und man um ihre Verwirklichung bestrebt war, dass aber zahlreiche objektive Hindernisse dem gegenüber standen (die mangelhafte Ablieferung des Pflichtexemplares und die unzulänglichen finanziellen Mittel), die nicht zu überwinden waren. Was die inhaltliche Frage der Sammelschwerpunkte betrifft, legte die Bibliothek besonderen Akzent auf die Erwerbung von in Ungarn erschienenen Ausgaben, ungarischen und auf Ungarn bezüglichen Werken des Auslandes und einzelnen, für die wissenschaftliche Forschungsarbeit unbedingt notwendigen Arbeiten, in erster Linie Grundlagenwerke und Hilfsbücher.